

Investigating the Law of Ibtela from the Perspective of the Qur'an with a Cognitive Approach

Qasem Tarkhan

Associate Professor, Department of Islamic Studies, Research Institute of Islamic Culture and Thought, Tehran, Iran

Ali Asghar Hadavinia

Associate Professor, Department of Economics, Research Institute of Islamic Culture and Thought, Tehran, Iran

Abstract

One of the most important Laws influencing the development of societies is the Law of Ibtela. Using the library method in gathering information and the analytical descriptive method in deriving the view, this article tries to analyze this divine Law with a cognitive approach from the perspective of the verses of the Holy Quran. The results are: a. The flow of the Law of Ibtela and next to it is the Law of Modaveleh for discernment and examination, both of which are the results of testing and have a cognitive aspect. b. The Laws of Basa and Zarra, which are examples of the Law of Ibtela, also have a cognitive function; because it is to warn and wake up the Ummah from negligence and sin. J. The ultimate goal of the Sunnah of Ibtela is to attain the position of Imamate. Achieving this goal, which is associated with voluntary and conscious problems, is possible with patience and understanding. Meanwhile, the pillar of insight and knowledge is more important, without which perseverance has the opposite effect.

Keywords: Sunnah of Ibtela, Sunnah of Modaveleh, Sunnah of distinction, Sunnah of Tamhis.

* Corresponding Author: Tarkhan@iict.ac.ir

How to Cite: Tarkhan, Q., Hadavinia, A. A. (2023). Investigating the Law of Ibtela from the Perspective of the Qur'an with a Cognitive Approach, *A Research Journal on Qur'anic Knowledge*, 14(53), 101 -128.

Introduction

One of the most important Laws influencing the development of societies is the Law of Ibtela. The main question of this article is how to examine the Law of Ibtela with a cognitive approach based on Quranic teachings. The present article answers this question by using the descriptive-analytical method in deriving the point of view.

In the first step, the three words of the law, Ibtela, and cognitive approach are conceptualized and in the next step, three examples of the Law of Ibtel (a. Law of Modaveleh with two sub-branches of the Law of Tamyiz and Tamhis; b. the law of Basa and Zarra; c. the law of falsifying Imamat) are analyzed with a cognitive approach.

The following can be considered as research achievements:

1. Divine law is the rules established based on names and attributes to regulate the phenomena of existence and flows in divine actions, and based on them, the Almighty God plans the affairs of humans.

2. The Quranic use of the word Sunnah is not in the laws of nature. Quran uses the word Qadr in the laws of nature. In other words, the word "law" has been used more to express the rule of law over the individual and social life of humans than the world of nature.

3. Divine law can be divided into two separate categories, absolute and conditional. One of the characteristics of absolute laws is that they have two sides, but binding and conditional laws are two types (coupled).

4. One of the definitive laws of God, which flowed and found individually and collectively, is the "Ibtela Sunnah". This law is one of the most important and influential laws in the development of societies.

5. The word "Ibtela" literally means testing. The Law of Ibtela can be divided into two absolute and conditional types: First, the law of absolute Ibtela has the characteristic of being two-sided, which is necessary for human creation and is rooted in the purposefulness of the world; secondly, some exams can be considered from the area of human behavior and they can be classified in the law of conditional Ibtela, where the role of voluntary factors in reducing blessings or suffering from problems is clear.

6. It is possible to analyze a behavioral phenomenon with a cognitive approach when that phenomenon can be analyzed by relying on the process of the mind and its nature can be discovered.

7. The implementation of the law of absolute and conditional

Ibtela is for the guidance of humans and is realized in the form of the following examples:

A) Sunnah of Modaveleh: In other verses, God Almighty mentions the law of Modaveleh (circulation of time) and mentions that its purpose is to separate the believers from the claimants of faith, then to purify the believers and finally to destroy the disbelievers. Horizontal purification is related to the law of Tamyiz, and according to it, God removes the weak elements from the Islamic Ummah, and vertical purification is related to the Law of Tamhiz, and based on that, the weak points of the believer are removed from him.

According to many evidences, the law of Tamyiz has a cognitive approach. One of the social examples of this Law appears in the form of social seditions. Fitnah is mentally based on collective behavior in which two groups face each other, but the root of this behavioral conflict is a return to the contradiction of beliefs and as a result their informational inconsistency. The wisdom of the law of Ibtela in its social manifestation is to return to a cognitive matter. People can be divided into three groups: Believers, disbelievers, and hypocrites. The first two groups have a certain status, and social recognition does not have any disorder towards them; but in the case of the third group, the community has cognitive impairment; Which means that it has an ambiguous status.

The cognitive significance of the law of Tamhis is in two ways: first, with the purification of the believer, the society will get to know her more and will know her like this and trust her; second, in this Law, the human heart becomes pure.

b) The law of Basa and Zarra, which are considered as examples of the Law of Ibtela, have a cognitive function; because it is to warn and wake up the nation from negligence and committing sins; in addition to the fact that in some verses, the purpose of performing The law of Basa and Zarra is to introduce the Mujahideen and the patients to the people .

c) The ultimate goal of the Law of Ibtela is to have the position of Imamate. The realization of this goal, which is accompanied by voluntary and conscious problems, is possible with patience and knowledge .Meanwhile, the pillar of insight and knowledge is more important, without which perseverance has the opposite effect.

تحلیل شناختی سنت ابتلاء از منظر قرآن

 قاسم ترخان

دانشیار گروه کلام پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ایران

 * علی اصغر هادوی نیا

دانشیار گروه اقتصاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ایران

چکیده

از مهم‌ترین سنت‌های تأثیرگذار در پیشرفت جوامع، سنت ابتلاء است. پرسش اصلی این مقاله آن است که چگونه می‌توان با تکیه بر آموزه‌های قرآنی سنت ابتلاء را با رویکرد شناختی مورد بررسی قرار داد. نوشتار حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی در استنتاج دیدگاه، به پاسخ این پرسش می‌پردازد. در گام اول سه واژه سنت، ابتلا و رویکرد شناختی مفهوم‌شناسی می‌شود و در گام بعدی سه مصداق سنت ابتلا (الف. سنت مداوله با دو زیرشاخه سنت تمییز و تمحیص؛ ب. سنت بأساء و ضراء؛ ج. سنت جعل امامت) با رویکرد شناختی تحلیل می‌شوند. نتایج حاصله عبارت‌اند از: الف. جریان سنت ابتلاء و در کنار آن سنت مداوله برای شناساندن انسان‌های خبیث از افراد پاک و همچنین خالص کردن مؤمنان از شوائب و ناخالصی‌های کفر و نفاق و فسق است که هر دو جنبه شناختی دارند. ب. سنت بأساء و ضراء نیز که از مصادیق سنت ابتلاء شمرده می‌شود، کارکرد شناختی دارد؛ زیرا برای هشداردهی و بیدارسازی امت از خواب غفلت و ارتکاب معصیت و همچنین شناساندن مجاهدین و صابریین به مردم است. ج. غایت قصوی سنت ابتلاء، برخورداری از مقام امامت است. تحقق این هدف که با مشکلات اختیاری و آگاهانه همراه است، با صبر و شناخت میسر است. در این بین رکن بصیرت و شناخت از اهمیت بیشتری برخوردار است که بدون آن استقامت هم اثر معکوس دارد.

کلیدواژه‌ها: سنت ابتلاء، سنت مداوله، سنت تمییز، سنت تمحیص، سنت جعل امامت.

۱. مقدمه

متون دینی از سنن و قوانینی پرده بر می‌دارند که در این دنیا اجرا می‌شوند و آثار دنیوی و اخروی دارند. آثار دنیایی می‌توانند فردی یا اجتماعی باشند و می‌توانند به پیشرفت یا پسرفت جوامع بیانجامند. پرداختن به این سنت‌ها از آن جهت، اهمیت و ضرورت دارد که تحقق و شکل‌گیری جامعه مطلوب و تحصیل پیشرفت همه جانبه در بستر قوانین علمی و اجتماعی صورت می‌پذیرد؛ لذا شناخت یا غفلت از آن‌ها می‌تواند آثار و نتایج مثبت یا منفی در راستای حرکت به سمت آرمان‌ها داشته باشد.

این امکان برای ما فراهم می‌شود که قوانین و نظام حاکم بر رخدادهای اجتماعی را کشف و با شناخت روابط پدیده‌ها و رخدادهای اجتماعی روند آن‌ها را پیش‌بینی کرده و رخدادهای اجتماعی را تحت کنترل درآورده و در نهایت جامعه را اصلاح کنیم.

پرسش پژوهش

پرسش اصلی این مقاله آن است که چگونه می‌توان با تکیه بر آموزه‌های قرآنی سنت ابتلاء را با رویکرد شناختی مورد بررسی قرار داد. نوشتار حاضر به پاسخ پرسش فوق بر اساس آیات قرآن می‌پردازد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

مفسران در ذیل آیات مربوط به سنت ابتلاء، مطالبی را مطرح کرده‌اند؛ از جمله علامه طباطبایی در «تفسیر المیزان»، ج ۴، ص ۲۹ و ۶۹. ج ۸، ص ۱۹۹ و علامه جوادی آملی در تفسیر تسنیم، ج ۱۵، ص ۵۳۷ و ج ۱۶، ص ۶۰۸ و مکارم شیرازی در «تفسیر نمونه»، ج ۳، ص ۱۸۷ و مواضع دیگر، این سنت را توضیح داده‌اند. همچنین کتبی که درباره سنت‌های الهی تألیف شده‌اند تلاش کرده‌اند این سنت را تبیین کنند؛ مانند اینکه علامه مصباح یزدی در کتاب «جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن کریم»، ص ۴۳۳ اشاره‌ای به این سنت دارد.

نیکو دیالمه در مقاله «بررسی سنت اجتماعی مداوله و اهداف آن در قرآن کریم» در سال ۱۳۹۵ چاپ شده در مطالعات تفسیری، شماره ۲۶، ص ۲۰۷-۲۲۴ و همچنین عبدالعلی

پاکزاد در مقاله «ابتلا و آزمایش در قرآن» در سال ۱۳۸۷، چاپ شده در پژوهش‌های قرآنی، شماره ۵۴ و ۵۵، ص ۳۴۲-۳۷۷، به تبیین این سنت پرداخته‌اند؛ اما در هیچ یک از آثار گفته شده به این قانون الهی از منظر شناختی به صورت مستقل توجه نشده است. بنابراین نوآوری اصلی این مقاله آن است که تلاش کرده است یک مطالعه قرآنی را با رویکرد ارائه کند و انگهی سنی مانند سنت جعل امامت را مطرح کرده که از آثار ابتلای مطلق و مشروط است و جنبه شناختی دارد؛ از این جهات، نگارندگان نوشته حاضر را بدیع و نو تلقی می‌کنند.

۳-۱. روش و ساختار پژوهش

مقاله پیش‌رو از روش توصیفی-تحلیلی در استنتاج دیدگاه، بهره می‌برد. در گام اول سه واژه سنت، ابتلا و رویکرد شناختی را تبیین می‌کند و در گام بعدی سه مصداق سنت ابتلا (الف. سنت مداوله با دو زیرشاخه سنت تمییز و تمحیص؛ ب. سنت بأساء و ضراء؛ ج. سنت جعل امامت) را با رویکرد شناختی تحلیل می‌نماید.

۲. مفهوم‌شناسی

۱-۲. سنت

سنت به معنای راه و رسم، روش و رفتار و شیوه‌ای که استمرار داشته باشد (ر.ک؛ ابن منظور؛ ۱۴۱۴ق، ج ۱۳؛ ص ۲۲۴-۲۲۶. ابن فارس؛ ۱۴۰۴ق، ج ۳؛ ص ۶۰-۶۱. ابن اثیر جزری؛ ۱۳۶۷، ج ۲؛ ص ۴۰۹. فیومی؛ ۱۴۱۴ق، ج ۱؛ ص ۲۹۲) و سنت زمانی که به الهی اضافه می‌شود عبارت است از ضوابطی که بر اساس اسماء و صفات برای تنظیم پدیده‌های هستی وضع شده و در افعال الهی جریان می‌یابد و خداوند متعال بر پایه آن‌ها امور جهان و انسان را تدبیر می‌کند (ر.ک؛ مصطفوی؛ ۱۳۷۱، ج ۵؛ ص ۲۳۷. طباطبایی؛ ۱۳۹۰ق، ج ۱۶؛ ص ۳۴۰. صدر؛ ۱۳۹۸ق: ۵۰. مصباح یزدی؛ ۱۳۹۱: ۴۰۹).

با دقت در قرآن می‌توان بر این مطلب اذعان کرد که قرآن واژه «سنت» را در قوانین طبیعت به کار نبرده؛ بلکه از واژه «قدر» استفاده کرده است. به بیان دیگر؛ واژه سنت بیش‌تر

تحلیل شناختی سنت ابتلاء از منظر قرآن؛ ترخان و هادوی‌نیا | ۱۰۷

برای بیان حاکمیت قانون بر حیات فردی و اجتماعی انسان‌ها استفاده شده است تا جهان طبیعت؛ بنابراین، مراد از سنت‌های الهی در اینجا، روش الهی است که همانند ریزش آسان و پیاپی آب، در اجتماع بشری جاری است، البته سنت‌هایی است که تکوینی و حقیقی بوده، نه تشریحی و اعتباری (ر.ک؛ محمدی گیلانی و قربانی، ۱۳۸۵: ۵۱).

۲-۲. ابتلا

واژه ابتلاء از ریشه بلاء به معنای آزمون، تجربه و کشف کردن به کار می‌رود (ر.ک؛ ابن فارس؛ ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۲۹۲-۲۹۶ و ج ۴: ۴۷۲؛ راغب اصفهانی، ۱۳۷۴ش: ۱۴۵-۱۴۶؛ قریشی، ۱۳۷۱ش؛ ج ۱: ۲۲۹). این واژه و مشتقاتش در قرآن کریم مجموعاً ۳۷ بار و مترادف با واژه‌های امتحان و فتنه به کار برده شده‌اند (ر.ک؛ پاکزاد، ۱۳۸۷: ۳۴۳).

۲-۳. سنت ابتلا

یکی از سنت‌های الهی که به صورت فردی و جمعی و همچنین مطلق و مشروط جریان می‌یابد، «سنت ابتلاء» است (ر.ک؛ عنکبوت: ۲)؛ یعنی از قوانین الهی آن است که انسان‌ها و جوامع را می‌آزماید. مطلق بودن این سنت، به معنای دوسویه بودن آن است؛ یعنی شامل دو طرف حق و باطل می‌شود و مقدمات تحقق پدیده اختیار را سامان می‌دهد و بیان می‌کند از آنجا که انسان در این نظام، مکلف به انجام احکام و تکالیفی است که باید با اراده و اختیار خویش از طریق پایبندی به آن، راه سعادت و کمال را بییابد، خدای سبحان صحنه‌هایی را ایجاد می‌کند تا اصل و مقدار التزام انسان را به آن دستورات بسنجد (ر.ک؛ عنکبوت: ۲؛ مؤمنون: ۱۱۵). اگرچه مجاری تحقق آن می‌تواند خود مصداق سنت‌های دیگری باشد که در گروه دوم (سنت مشروط) قرار دارند. در توضیح این مطلب به ذکر سنت ابتلای به سختی‌ها (بأساء و ضراء) بسنده می‌شود که می‌توان آن را از سنت‌هایی دانست که برای آزمایش امت‌ها اجرا می‌شود و بسته به رفتار انسان‌ها نیست؛ یعنی خداوند به صورت ابتدایی و بی‌قید و شرط به رفتار انسان، برای رشد، کمال و بالندگی انسان، وی را مبتلا به سختی‌ها (بأساء و ضراء) می‌کند.

مقید و مشروط بودن این سنت، به معنای دو گونه‌ای (مزدوج) بودن آن است؛ یعنی به گونه‌ای است که یکی از زوجها مربوط به جبهه حق و دیگری مربوط به جبهه باطل است. این امر نمود تحقق پدیده اختیار است (ر.ک؛ هادوی نیا، ۱۳۸۷: ۱۷۳) و بیان می‌کند که برخی از ابتلائات، بسته به رفتار آدمی و نتیجه رفتار انسان‌ها و کاملاً اختیاری است، البته رفتار انسان‌ها متفاوت است: گاهی با آگاهی و اختیار مسیر حقی را انتخاب می‌کند که می‌داند از ناحیه این انتخاب، مشکلاتی بر وی تحمیل می‌شود. وی این ابتلائات اختیاری را به جان می‌خورد و استقامت می‌ورزد تا اینکه اسباب رشد خود و جامعه‌اش را فراهم سازد؛ گاهی هم انسان گناهی را مرتکب می‌شود که ابتلای به گرفتاری و مشکلات برای جبران آسیب‌ها و از آفات گناهان وی است. بی‌گمان این سختی و مصیبت برای آن است که زمینه بازگشت اهل باطل به مسیر حق فراهم گردد و جنبه تأدیبی و تنبیهی دارد.

این دو قسم مطلق و مشروط هر چند قسیم یکدیگرند، می‌توانند تحت عنوان کلان و نام واحدی قرار گیرند؛ مثلاً می‌توان سنت عمومی هدایت (ر.ک؛ اعلی: ۳. طه: ۵۰) و سنت ارسال رسل و فرستادن دین (ر.ک؛ نحل: ۳۶؛ فاطر: ۲۴؛ یونس: ۴۷؛ طه: ۱۳۳ و ۱۳۴) را که هر دو تکوینی است مطلق دانست و سنت هدایت پاداشی یا هدایت خاصه (ر.ک؛ مائده: ۱۶؛ کهف: ۱۳) را که ازدیاد نعمت تکوینی است مشروط شمرد و همگی را ذیل سنت هدایت تعریف کرد. براین اساس، سنت ابتلاء را نیز می‌توان برخوردار از دو گونه مصداق مطلق و مشروط تصویر نمود و هر یک از سنن ابتلاء را تحت اسم خاصی گنجانند.

۲-۴. رویکرد شناختی

رویکرد شناختی به رویکردی گفته می‌شود که به تحلیل یک پدیده رفتاری با تکیه بر فرایند کارکرد ذهن می‌پردازد و ماهیت آن را کشف می‌کند. سپس مسئله یا مسائل مورد نظر پیرامون آن پدیده را در نظر گرفته و با توجه به فرایند ذهن که مطرح شده است، به معرفی راهکارها و روش‌های مناسب برای رفع مشکل پردازد (برای آشنایی بیشتر با رویکرد شناختی، ر.ک؛ فرزندبرگ؛ ۱۳۸۸؛ ص ۲۰-۴۵).

توجه به نکات زیر می‌تواند در وضوح مفهومی این رویکرد مؤثر باشد:

الف) در تحلیل پدیده‌های رفتارهای باید گفت رفتارها به دو گروه تقسیم می‌شوند: فردی و جمعی. یکی از مقدمات لازم برای شکل‌گیری رفتار، باور می‌باشد. رفتارهای فردی و جمعی، هر یک بر باورهای متناسب با خودشان متکی هستند. باور جمعی دارای دو ویژگی اساسی است: اول اینکه باید مشترک بین تمام افراد جمع باشد. دوم که مهمتر می‌باشد این است که باید هر یک از این افراد به تنهایی مطلع باشند که دیگر افراد نیز بر همین باورند. هر قدر تعداد افراد جمع بیشتر باشد، آن باور جمعی کارآمدتر است.

ب) همان‌گونه که رفتارها متکی بر باورها هستند، عنصر پایه‌ای هر باوری شناخت می‌باشد. باید در نظر داشت که شناخت چیزی جز اطلاعات پردازش شده نیست. در واقع هرگاه اطلاعاتی به ذهن داده شود، ذهن آن را پردازش نموده و به شناخت جدیدی دسترسی پیدا می‌کند. بدین ترتیب ما در عملکرد ذهن و رفتار با چنین فرایندی مواجه هستیم که هرگاه اطلاعاتی به ذهن داده می‌شود، ذهن با پردازش آن به شناخت جدیدی می‌رسد. در اینجا ذهن اگر در چنین شناختی تأمل بیشتری نماید، این امکان وجود دارد که به باور برسد. پس از دسترسی به باور فرد آماده می‌شود که با تهیه مقدمات دیگر، رفتاری را از خود بروز دهد.

ج) یکی از مقدمات لازم برای شکل‌گیری رفتار به غیر از باور که جنبه ذهنی دارد، میل و گرایش و تمایل فرد است. این گرایش‌ها که جنبه درونی داشته و در افراد مختلف، متفاوت است. در واقع نیروی جذب‌کننده‌ای است که فرد را وادار به بروز رفتاری متناسب با خود می‌کند. بنابراین، ممکن است فرد با توجه به اطلاعات گوناگونی که دارد دارای باورهای مختلفی باشد، اما تنها باوری موجب رفتار می‌شود که اولاً گرایش و میل متناسب با آن در فرد وجود داشته باشد؛ ثانیاً قویتر از گرایش‌های دیگرش باشد.

د) یکی از مولفه‌هایی که می‌تواند ما را در بررسی سنت ابتلا با رویکرد شناختی یاری رساند، فهم دقیق «شناخت اجتماعی» و «دانش شناختی اجتماعی است». انسان موجودی اجتماعی است و به تعامل با دیگران نیاز دارد. ما در معاشرت با دیگران اطلاعات بسیاری به دست می‌آوریم که به نحوی آن‌ها را دسته‌بندی و منسجم می‌کنیم و بخش‌های مهم و مفید

آن‌ها را به حافظه می‌سپاریم. برای داوری و قضاوت درباره دیگران باید بتوانیم این اطلاعات ذخیره‌شده را با هم ترکیب کنیم و به شناختی درست از دنیای اطرافمان دست یابیم.

«شناخت اجتماعی» (Social cognition)، برداشت‌های ما درباره خودمان و دیگران است؛ به عبارت دیگر، شناخت اجتماعی شامل مجموعه فرآیندهایی است که درک ما از دیگران و چگونگی شناخت ما از انسان‌ها در دنیای اطرافمان را توصیف می‌کند. در شناخت اجتماعی به نحوه پردازش، ذخیره و به کار بردن اطلاعات در مورد دیگران و موقعیت‌های اجتماعی مختلف می‌پردازیم. بی‌گمان طرز فکر ما در مورد دیگران، نقش مهمی در چگونگی تفکرات، احساسات و تعاملات ما با دیگران و اطرافیانمان دارد.

دانش شناخت اجتماعی بخشی از روان‌شناسی اجتماعی و زیرمجموعه‌ای از روان‌شناسی است که بر چگونگی پردازش، ذخیره و به کارگیری اطلاعات در مورد افراد دیگر و موقعیت‌های اجتماعی تمرکز دارد. بر نقشی که فرآیندهای شناختی در برهم‌کنش‌های اجتماعی ایفا می‌کنند تمرکز دارد. فرآیندهای ذهنی‌ای را مطالعه می‌کند که در درک ما از دیگران، به خاطر سپردن موارد مختلف، تفکر و توجه به افرادی که در دنیای اجتماعی ما نقش به‌سزایی دارند.

این دانش شامل مواردی همچون دلایل توجه ما به اطلاعات خاصی در دنیای اجتماعی، نحوه ثبت این اطلاعات در حافظه و چگونگی استفاده از این اطلاعات برای تعامل با افراد دیگر می‌شود و می‌کوشد به پرسش‌های زیر پاسخ دهد: درباره خودمان و دیگران چه اندیشه‌هایی داریم و چگونه می‌اندیشیم؟ پیامد این اندیشه‌ها چیست؟ این اندیشه‌ها را چگونه می‌توان بررسی کرد؟ (ر.ک؛ فیسک‌تی، سوزان و تیلور، شلی؛ ۱۴۰: ۶۹).

۳. تحلیل شناختی اقسام گوناگون سنت ابتلا

به‌طور کلی می‌توان گفت سنت ابتلاء سوگیری شناختی دارد و هدف از اجرای آن رشد و هدایت انسان‌ها است؛ حتی درجایی که ابزار امتحان امور ناگواری باشد که به کاهش

نعمت می‌انجامد؛ یعنی این کاهش به‌منظور افزایش و رشد انسان است. قرآن گاهی امور خیر و گوارا مانند سلامتی و دارایی و توانایی و زمانی امور شرّ و ناگوار نظیر بیماری و فقر و ضعف را به عنوان ابزار امتحان معرفی می‌کند (ر.ک: عبدالله جوادی آملی؛ ۱۳۸۸: ج ۱۶: ۵۳۷؛ ج ۱۵: ۶۰۸) و این حکایت دارد که گریز و گزیری از امور خوب و بد نیست و این‌ها باید همیشه کمابیش وجود داشته باشند (ر.ک: مصباح یزدی؛ ۱۳۹۱: ۴۳۳): «تَبْلُوهُمْ بِالْشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً» (انبیاء: ۳۵)؛ اما در سوره کهف آیه ۷، هدف از اجرای سنت ابتلاء با ابزار امور معیشتی را رفتار احسن معرفی می‌کند: «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا». بی‌گمان عمل احسن بدون شناخت امکان‌پذیر نیست.

در زیر به مصادیقی از سنت ابتلاء اشاره و با رویکرد شناختی تحلیل خواهد شد:

۳-۱. سنت مداوله

یکی از مصادیق سنت ابتلای مطلق، سنت مداوله است. مداوله به معنای گردش روزگار و دست به دست شدن می‌باشد؛ یعنی چیزی یک‌بار در اختیار قومی و بار دیگر در اختیار دیگری باشد (ر.ک: فیومی، ۱۴۱۴، ج ۱: ۲۰۳؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۳۱۴). قرآن در سوره آل عمران آیات ۱۴۰ و ۱۴۱ به این سنت اشاره کرده و وجه شکست مسلمانان در جنگ احد را توضیح داده است. پس از شکست مسلمانان در این جنگ، عده‌ای از مؤمنان (ضعیف‌الایمان) در حقانیت دین خود شک کردند. خداوند سبحان در پاسخ به آنان و توضیح این شکست می‌فرماید: «إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ* وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ».

خداوند متعال در این آیات سنت مداوله را با رویکرد شناختی مطرح و هدف از آن را جدا ساختن افراد با ایمان از مدعیان ایمان و سپس خالص‌سازی مؤمنان و در نهایت نابودی کافران ذکر کرده است. در واقع خداوند با ابزار سنت مداوله، دو‌گونه تصفیه افقی و عمودی را در طول تاریخ انجام می‌دهد. تصفیه افقی به سنت تمییز مربوط است و بر

اساس آن خداوند امت اسلام را از عناصر ضعیف پیراسته می‌کند و تصفیه عمودی به سنت تمحیص مربوط است و بر اساس آن نقاط ضعف مؤمن را از وی می‌زداید. توجه به اهداف تربیتی این سنت تکوینی می‌تواند مدخل ورودی مطالعات علوم اجتماعی و انسانی با صبغه اسلامی باشد، به گونه‌ای که مدل‌سازی رفتار انسانی به هدف کنترل و پیش‌بینی در آینده را ممکن سازد (برای آگاهی بیشتر، ر.ک؛ دیالمه، ۱۳۹۵: ۲۰۷-۲۲۴). در ادامه، ضمن تبیین دو سنت تمیز و تمحیص، رویکرد شناختی بودن آن‌ها توضیح داده خواهد شد:

الف) سنت تمیز با رویکرد شناختی

یکی از حکمت‌های آزمایش مؤمنان جداسازی انسان‌های خبیث از افراد پاک است. همان‌گونه که مشاهده شد آیه ۱۴۰ سوره آل‌عمران با اشاره به حادثه جنگ احد می‌فرماید: «وَلْيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» و همچنین «وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ». این دو جمله دلالت بر رویکرد شناختی دارند؛ زیرا در فراز اول می‌فرماید: معلوم دارد چه کسانی مؤمن هستند؛ یعنی خدا خواسته ایمان مؤمنین ظاهر شود و چون ظاهر شدن ایمان مانند هر چیز دیگر باید بر طبق سنت جاریه در اسباب و مسببات صورت بگیرد، لذا چاره‌ای نیست جز اینکه امور و صحنه‌هایی را به وجود بیاورد تا ایمان مؤمنین که قبل از وقوع آن صحنه‌ها مخفی و در باطنشان پنهان بود ظاهر شود و مراد از فراز دوم نیز آن است که از میان شما گواهانی (گواهان اعمال) بگیرد. در این آیه «شهداء» نمی‌تواند به معنای کشتگان در معرکه جنگ باشد؛ زیرا این معنا با واژه «یتخذ» نمی‌سازد؛ یعنی معنا ندارد که خداوند بفرماید خداوند فلانی را شهید و کشته در راه خود گرفت (ر.ک: طباطبایی؛ ۱۳۹۰: ج ۴، ص ۲۹ و ۶۶). روشن است که گواهی دادن نسبت به اعمال، پس از شناخت و آگاهی است. در آیه‌ای دیگر درباره همین جنگ می‌فرماید: «مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ» (آل عمران: ۱۷۹ و ر.ک؛ عنکبوت: ۳)؛ چنین نبود که خداوند، مؤمنان را به همان گونه که شما هستید واگذارد، مگر آن که ناپاک را از پاک جدا سازد. در اینجا مشخص است که واژه «یمیز» جنبه شناختی دارد.

آیه فوق هرچند درباره جنگ احد است؛ اما این حقیقت را به صورت قانون کلی و سنتی جاودان بیان کرده است که هر کس ادعای ایمان کند و در میان صفوف مسلمانان برای خود جایی باز کند به حال خود رها نمی‌شود، بلکه با آزمایش‌های پی‌درپی خداوند، بالأخره اسرار درون او فاش می‌شود (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۱۸۷). تمییز دادن امری از امر دیگر، جنبه شناختی و ذهنی دارد؛ زیرا یکی از کارکردهای ذهن مقایسه و فاصله گذاشتن بین امور است؛ بنابراین، سنت ابتلاء به یک امر ذهنی بازگشت کرده است. این مسئله مجدداً در آیات ۱۶۵ تا ۱۶۷ سوره آل عمران تذکر داده و به جنبه شناختی آن اشاره شده است:

«أَوَلَمْ أَصَابْتَكُمْ مُصِيبَةً قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا قُلْتُمْ إِنَّا لَنَافِقُونَ إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ وَإِن لَّنَحْسَبُنَا لَبَدِيعَ رَحْمَتِهِ أَتَى اللَّهُ الْمُكْفِرِينَ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكٰفِرِينَ» [در جنگ احد] آسیبی به شما رسید که بی‌تردید دو برابرش را [در جنگ بدر به دشمن] رساندید، [از روی بی‌صبری، جزع، ناراحتی و اضطراب] می‌گویید: این آسیب چگونه و از کجاست؟ بگو: از ناحیه خود شماست [که بر اثر سستی در جنگ، نافرمانی از پیامبر، نزاع و اختلاف، به شما رسید]. یقیناً خدا بر هر کاری تواناست. «وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَيَا ذُنَّ اللَّهُ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ»؛ و آنچه [در جنگ احد] روزی که دو گروه [مؤمن و مشرک] با هم رویاروی شدند به شما رسید به اذن خدا بود، [تا شما را امتحان کند] و مؤمنان را معلوم و مشخص نماید. «وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا فَاتَّبِعُوا سَبِيلَ اللَّهِ أَوْ اذْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قَتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ»؛ و نیز کسانی را که نفاق و دورویی ورزیدند، معلوم و مشخص کند. و به آنان گفته شد: بیایید در راه خدا بجنگید یا [از مدینه و کیان جامعه] دفاع کنید. گفتند: اگر جنگیدن می‌دانستیم، قطعاً از شما پیروی می‌کردیم. آنان در آن روز به کفر نزدیک‌تر بودند تا ایمان. به زبان‌شان چیزی را می‌گویند که در دل‌هایشان نیست؛ و خدا به آنچه پنهان می‌کنند، داناتر است.

در این آیات از عبارت «وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ» و «وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا» استفاده شده که دلالت می‌کنند که خداوند قصد دارد با ابتلای به جنگ، مؤمنان و منافقون را مشخص کند

و آنان را به جامعه بشناساند؛ بنابر این، سنت ابتلاء به یک امر ذهنی و شناختی بازگشت می‌کند.

خداوند همچنین درباره دلیل پذیرش صلح حدیبیه می‌فرماید: «وَلَوْ لَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُّؤْمِنَاتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّوهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ بَغَيْرِ عِلْمٍ لِّدُخْلِ اللَّهِ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا» (فتح: ۲۵)؛ آن‌ها بودند که کفر ورزیدند و شما را از زیارت مسجد الحرام و از رسیدن قربانی‌هایتان به محل قربانگاه بازداشتند، و اگر [در مکه] مردان و زنان با ایمانی نبودند که [ممکن بود] بی‌آنکه آنان را بشناسید، ندانسته پایمالشان کنید و تاوانشان بر شما بماند [فرمان حمله به مکه می‌دادیم] تا خدا هر که را بخواهد در جوار رحمت خویش درآورد. اگر [کافر و مؤمن] از هم متمایز می‌شدند، قطعاً کافران را به عذاب دردناکی معذب می‌داشتیم.

بی‌گمان هم جنگ و هم صلح از مصادیق ابتلاء به شمار می‌روند و دستورات الهی مبتنی بر جنگ یا صلح بر اساس سنت ابتلاء می‌باشد. از عبارات «لَمْ تَعْلَمُوهُمْ... بَغَيْرِ عِلْمٍ» و همچنین «لَوْ تَزَيَّلُوا» استفاده می‌شود حکمت اینکه خداوند به صلح در حدیبیه دستور داده، به یک امر شناختی و ذهنی برگشت می‌کند؛ زیرا چنانچه گفتیم قرآن کریم بیان می‌نماید که اگر خداوند زود حکم به جهاد می‌داد ممکن بود مسلمانان به خاطر عدم شناخت کافی از مؤمنان داخل مکه، آن‌ها را نیز از دم تیغ بگذرانند.

قرآن کریم در مورد دستیابی به شناخت اجتماعی پیرامون منافقین توسط پدیده جنگ و جهاد که از مصادیق سنت ابتلاء می‌باشد، این‌گونه می‌فرماید:

«أَشِحَّةٌ عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يُنظَرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِاللَّسِنِ جِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا» (احزاب: ۱۹)؛ بر شما بخیلانند، و چون خطر فرا رسد آنان را می‌بینی که مانند کسی که مرگ او را فرو گرفته، چشمانشان در حدقه می‌چرخد [و] به سوی تو می‌نگرند؛ و چون ترس برطرف شود شما را با زبان‌هایی تند نیش می‌زنند؛ بر مال حریصند. آنان ایمان نیاورده‌اند و خدا اعمالشان را تباه گردانیده، و

این [کار] همواره بر خدا آسان است.

در آیه ۴۷ سوره محمد می‌فرماید: «وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُنظَرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَئِكَ لَهُمْ»؛ و کسانی که ایمان آورده‌اند می‌گویند: «چرا سوره‌ای [در باره جهاد] نازل نمی‌شود؟» اما چون سوره‌ای صریح نازل شد و در آن نام کارزار آمد، آنان که در دل‌هایشان مرضی هست، مانند کسی که به حال بیهوشی مرگ افتاده به تو می‌نگرند.

بر اساس مفاد این دو آیه، ابتلای به جنگ و جهاد موجب شناساندن گروه منافقان در جامعه می‌شود. شناخت اجتماعی به این گروه، زمانی در جامعه حاصل می‌شود که ایشان بعد از شنیدن خبر حکم جهاد تغییر حالت داده و چهره‌هایشان دگرگون می‌شود.

یکی از مصادیق اجتماعی سنت ابتلاء، فتنه‌های اجتماعی است که پدید می‌آید. فتنه به لحاظ ذهنی مبتنی بر رفتار جمعی است که در آن دو گروه در مقابل هم قرار می‌گیرند؛ اما ریشه این تقابل رفتاری بازگشت به تناقض باوری و در نتیجه ناسازگای اطلاعاتی آن‌ها است. به عبارت بهتر یکی از آنها دارای خبر صحیح و واقعی بوده و دیگری از خبر کاذب و غیر واقعی برخوردار می‌باشد. بنابراین، ریشه فتنه را به لحاظ رویکرد شناختی، باید در یک شکاف عمیق اطلاعاتی و باوری جستجو کرد. نتیجه این تضاد باوری که برخاسته از تضاد اطلاعاتی است، بروز رفتارهای اجتماعی بنام اغتشاشات می‌باشد. می‌توان از تمامی این فرایندها با نام فتنه یاد کرد.

پدیدآیی فتنه هرچند ناشی از اختلالی در شناخت جامعه است؛ اما می‌تواند باعث کنار زدن پرده‌ها و موجب بصیرت شود. قرآن یکی از بسترهای آزمایش و شناسایی انسان‌ها را میدان جنگ می‌داند و در این باره می‌فرماید: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَتَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ» (محمد: ۳۱)؛ و البته ما (به حکم جهاد) شما را در مقام امتحان می‌آوریم تا (مقام) آن را که در راه خدا جهاد و مجاهده و کوشش دارد و (بر رنج آن) صبر می‌کند معلوم سازیم و اخبار و اظهارات شما (منافقان) را نیز (به مقام عمل) بیازماییم.

جمله «حَتَّى نَعْلَمَ» به معنای «معلوم داریم» از ماده «علم» به معنای نشانه و علامت است نه از ماده «عِلْم» در برابر جهل. یعنی آزمایش الهی، علامت شناسایی آنان است (ر.ک؛ قرائتی؛ ۱۳۸۳، ج ۹: ۹۶).

این آیه نشان می‌دهد که حکمت سنت ابتلاء در جلوه اجتماعی‌اش بازگشت به یک امر شناختی است. در واقع همان‌گونه که از آیات ابتدایی سوره بقره مشخص می‌شود از نگاه قرآن کریم مردم جامعه را می‌توان به سه گروه تقسیم کرد: مومنین، کافرین و منافقین. دو گروه اول دارای وضعیت مشخصی هستند و شناخت اجتماعی نسبت به آنها دارای هیچ اختلالی نیست؛ اما در مورد گروه سوم اجتماع دارای اختلال شناختی است؛ یعنی از وضعیت مبهمی برخوردار می‌باشد. قرآن کریم این وضعیت مبهم را اینگونه توصیف می‌کند:

«وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ / يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ / فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ» (بقره: ۸-۱۰)؛ و برخی از مردم می‌گویند: «ما به خدا و روز بازپسین ایمان آورده ایم»، ولی گروندگان [راستین] نیستند. با خدا و مؤمنان نیرنگ می‌بازند؛ ولی جز بر خویشتن نیرنگ نمی‌زنند، و نمی‌فهمند. در دل‌هایشان مرضی است؛ و خدا بر مرضشان افزود؛ و به [سزای] آنچه به دروغ می‌گفتند، عذابی دردناک [در پیش] خواهند داشت.

خدعه به یک امر شناختی اجتماعی بازگشت می‌کند؛ زیرا یک طرف تلاش می‌کند اختلالاتی در شناخت طرف مقابل ایجاد کند تا بتواند رفتار وی را مطابق با میلش تنظیم نماید. منافقین تلاش دارند با خدعه و نیرنگ، ذهن مؤمنین را نسبت به خود تغییر دهند و بدینوسیله خود را در امور حکومتی دخالت دهند.

این ابهام و اختلال شناختی باید برطرف شود و گرنه جامعه در انتخاب جمعی دچار اختلال می‌شود. از مهم‌ترین کارکردهای سنت ابتلاء از جهت اجتماعی رفع همین اختلال شناختی می‌باشد.

سوره عنکبوت فرایند جداسازی مومنین و منافقین را توسط سنت ابتلاء بدین گونه

تیین می‌نماید:

«أَحْسَبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ/ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ» (عنکبوت: ۲-۳)؛ آیا مردم پنداشتند که تا گفتند ایمان آوردیم، رها می‌شوند و مورد آزمایش قرار نمی‌گیرند؟ و به یقین، کسانی را که پیش از اینان بودند آزمودیم، تا خدا آنان را که راست گفته اند معلوم دارد و دروغگویان را [نیز] معلوم دارد.

همان گونه در گذشته مطرح کردیم واژه علم در عبارت فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ صراحت بر این دارد که حکمت سنت ابتلاء بازگشت به امر شناختی می‌کند.

ب) سنت تمحیص با رویکرد شناختی

اشاره شد که خالص‌سازی مؤمنان یکی از اهداف سنت مداوله است: «وَتَلَكُ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ... وَ لِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» (آل عمران: ۱۴۱).

بی‌گمان سنت خالص کردن ایمان مؤمنان از شوائب و ناخالصی‌های کفر و نفاق و فسق، با سنت جداسازی مؤمن از غیرمؤمن متفاوت است. خدای سبحان اجزای کفر و نفاق و فسق را کم کم از مؤمن زایل می‌سازد تا جز ایمانش چیزی باقی نماند و ایمانش، خالص برای خدا شود (ر.ک؛ طباطبایی؛ ۱۳۹۰ق، ج ۴: ۲۹). به عبارت دیگر، مؤمن پیوسته به وسیله محک امتحان آزموده می‌شود تا ایمان باطنی‌اش اگر مشوب و ناخالص است خالص و خالص‌تر شود تا به‌طور کلی خالص برای خدا گردد (ر.ک؛ ۱۳۹۰ق، ج ۴: ۷۸).

قرآن در جایی دیگر با اشاره به جنگ احد می‌فرماید: «وَلِيُنَبِّئَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَ لِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ» (آل عمران: ۱۵۴)؛ و این‌ها برای این است که خداوند، آن چه در سینه‌هایتان دارید، بیازماید و آن چه در دل‌های شما (از ایمان) است خالص گرداند.

مرحوم علامه طباطبایی در بیان آیه شریفه می‌فرماید: سنت خدای تعالی بر این جاری شده است که ابتلاء و خالص‌سازی، عمومی باشد؛ هم شامل شما (کسانی که کشته نشدند

و لب به اعتراض گشودند) و هم شامل آنان (شهدا)، باید این وضع پیش می‌آمد تا مقتولان شما به قتل برسند و به درجات خود نایل شوند و شما هم هریک وضع خاص به خود را بگیری و با آزمایش، افکار باطنی شما و خالص‌سازی ایمان و شرک قلبی‌تان، یکی از دو طرف سعادت و شقاوت برایتان معین شود (ر.ک؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۴: ۵۰).

جنبه شناختی سنت تمحیص از دو جهت است: اول اینکه با خالص‌شدن مؤمن، جامعه به شناخت بیشتری از وی می‌رسد و با شناخت ایمان خالص وی، بدو اعتماد می‌کند؛ دوم اینکه آنچه در این سنت خالص می‌شود، قلب انسان است. از نگاه قرآن یکی از منابع شناخت، قلب است (برای آگاهی بیشتر از کارکردهای قلب، ر.ک؛ ترخان؛ ۱۴۰۰؛ ص ۳۱-۳۴): «وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ» (اسراء: ۴۶). پس شناخت انسان هم ارتقا می‌یابد و از این حیث نیز کارکرد شناختی دارد.

۲-۳. سنت باساء و ضراء و رویکرد شناختی

از مصادیق سنت ابتلاء سنت باساء و ضراء است (اعراف: ۹۴) که در امت‌ها، قبل از عذاب استیصال و استخلاف صالحان جاری شده و می‌شود. این سنت، در واقع، عذاب تنبیهی، جهت هشداردهی و بیدارسازی امت، از خواب غفلت و ارتکاب معصیت است. بدین صورت که پس از ارسال رسولان و مخالفت و انحراف اکثریت امت، خداوند، از باب رحمتش، امت‌ها را به انواع بلاها، بیماری‌ها، مشکلات اقتصادی، ناامنی، قحطی، سیل، زلزله و کمبودها، مبتلا می‌سازد تا از سوی آنان، تضرع، طلب مغفرت و بازگشت بسوی خدا، حاصل شود (ر.ک؛ طباطبایی؛ ۱۳۹۰ق، ج ۷؛ ص ۸۹): «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ... فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِم أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُم بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ» (انعام: ۴۲ - ۴۵).

این سنت هم جنبه شناختی دارد؛ زیرا برای آن است که انسان بفهمد و متوجه شود کسی نمی‌تواند وی را از این مشکلات نجات دهد و تنها یاری‌گر او خدا است و اینجا است که رو به سوی او خواهد آورد.

علامه طباطبائی در این باره می‌فرماید: سنت الهی بر این جاری بوده که هر پیغمبری

از پیغمبران را به هر ناحیه‌ای از نواحی می‌فرستاده از آنجایی که منظورش از فرستادن انبیاء هدایت بندگان بوده به همین منظور اهل آن ناحیه را به نحوی از انحاء گرفتار شداید مالی و جانی می‌کرد تا شاید بدین وسیله به تضرع و توسل به پروردگارشان وادار شوند و در نتیجه دعوت آن پیغمبر بهتر و زودتر به نتیجه برسد. آری، ابتلائات و شدائد کمک خوبی است برای دعوت انبیاء(ع)؛ زیرا انسان مادامی که متنعم به نعمت‌ها است سرگرمی به آن از توجه به خدای تعالی که ولی همه آن نعمت‌ها است باز می‌دارد، وقتی نعمتی از کفش رود احساس حاجت نموده، همین احتیاج، غرور او را به ذلت و مسکنت مبدل می‌نماید و به جزع و فزع وادارش می‌کند و بناچار به درگاه کسی که دفع ذلت و برآمدن حاجتش به دست او است التجاء می‌برد و آن کس خدای سبحان است و لو اینکه او خودش نداند و لیکن وقتی پیغمبر و یا وصی پیغمبری به او گفت که فریادرس تو همان آفریدگار تو است زودتر از دوران غرورش به سوی حق هدایت می‌شود (ر.ک؛ طباطبایی؛ ۱۳۹۰ق، ج ۸: ۱۹۹).

خداوند در آیه ۲۱۴ سوره بقره می‌فرماید: *أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْمُ الْبِئْسَاءِ وَ الضَّرَاءِ ...*؛ آیا گمان کردید داخل بهشت می‌شوید، بی‌آنکه حوادثی همچون حوادث گذشتگان به شما برسد؟! همانان که گرفتاری‌ها و ناراحتی‌ها به آن‌ها رسید، و آن چنان ناراحت شدند که پیامبر و افرادی که ایمان آورده بودند گفتند: «پس یاری خدا کی خواهد آمد؟!» (در این هنگام، تقاضای یاری از او کردند، و به آنها گفته شد: آگاه باشید، یاری خدا نزدیک است!

از منضم کردن این آیه با آیه ۱۴۲ سوره آل عمران: *«أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَ يَعْلَمَ الصَّابِرِينَ»*؛ می‌توان استفاده کرد که هدف از سنت ابتلاء و مصداق آن یعنی سنت بأسا و ضراء، شناساندن مجاهدین و صابرین به مردم است که جمله: *«وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَ يَعْلَمَ الصَّابِرِينَ»* بر آن دلالت دارد. پس ورود به بهشت بدون اجرای سنت ابتلاء که بازگشت به یک امر ذهنی و شناختی می‌کند و صبر بر آن (بقره: ۱۷۷) امکان‌پذیر نیست.

۳-۳. سنت جعل امامت با رویکرد شناختی

یکی از مواردی که قرآن از واژه ابتلاء استفاده کرده است، به منصب امامت مربوط است. خداوند درباره مقام امامت حضرت ابراهیم(ع) می‌فرماید: «وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (بقره: ۱۲۴)؛ و چون ابراهیم را پروردگارش با کلماتی بیازمود، و وی آن همه را به انجام رسانید، [خدا به او] فرمود: «من تو را پیشوای مردم قرار دادم.» [ابراهیم] پرسید: «از دودمانم [چطور]؟» فرمود: «پیمان من به بیدادگران نمی‌رسد.

در آیاتی دیگر، سنت وراثت زمین پس از سنت جعل امامت آمده و از نتایج جریان سنت ابتلاء شمرده شده است. قرآن در سوره قصص آیه ۵ می‌فرماید: «وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَىٰ الَّذِينَ اسْتَضَعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أُمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ»؛ و خواستیم بر کسانی که در آن سرزمین فرو دست شده بودند منت نهیم و آنان را پیشوایان [مردم] گردانیم، و ایشان را وارث [زمین] کنیم.

براین اساس، مؤمنان پس از ابتلای به استضعاف، به امامت و وراثت در زمین نائل می‌شوند. همان گونه که بنی اسرائیل به واسطه صبر بر استضعاف، به وراثت زمین رسیدند (اعراف: ۱۳۷).

اما در مورد فرآیند و چگونگی رابطه سنت ابتلاء و امامت باید به نکات زیر توجه کرد:

الف) از مفاد آیه ۷۴ سوره فرقان: «وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا»؛ «و کسانی‌اند که می‌گویند: «پروردگارا، به ما از همسران و فرزندانمان آن ده که مایه روشنی چشمان [ما] باشد، و ما را پیشوای پرهیزگاران گردان»، استفاده می‌شود که اولاً شایسته است از خدا درخواست کنیم تا امام دیگران شویم؛ ثانیاً همگان از این ظرفیت و امکان برخوردارند که به چنین مقامی نائل آیند.

ب) بر اساس آیه‌ای که درباره جعل امامت حضرت ابراهیم(ع) اشاره شد (بقره: ۱۲۴) و همچنین آیه ۲۴ سوره سجده: «وَاجْعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا لِمَا صَبَرُوا وَكَانُوا

بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ»، سنت جعل امامت نتیجه ابتلای مطلق و مشروط است؛ یعنی صبر بر ابتلائاتی که بدون اختیار و با اختیار بر انسان وارد می‌شود وی را به این مقام نائل می‌کند. توضیح اینکه در کنار ابتلای مطلق می‌توان از سنت ابتلای مشروط سخن گفت که با گزینش طرف خیر یا شر به اجرا در خواهد آمد. در واقع برخی از مصیبت‌ها و گرفتاری‌ها اختیاری است. یکی از سنت‌های ابتلای مشروط آن است که اگر کسی یا امتی بخواهد امام دیگران شود به برخی از مصیبت‌ها و مشکلات گرفتار می‌شود و نائل آمدن به مقام امامت در گرو تحمل این نوع از گرفتاری‌های اختیاری است.

ج) آیه ۱۱۰ سوره آل عمران می‌فرماید: شما بهترین امتی هستید که برای مردم پدیدار شده‌اید: امر به معروف و نهی از منکر می‌کنید و به خدا ایمان دارید (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ). طبق این آیه، بهترین امت جوامعی‌اند که امر به معروف و نهی از منکر کنند؛ یعنی اینان از این شایستگی برخوردارند که به مقام امامت نائل شوند (بهترین امت، امام امت است). در واقع، امام کسی است که امر به معروف و نهی از منکر می‌کند؛ یعنی جلوی قافله قرار می‌گیرد و تلاش می‌نماید تا دیگران را راهبری و آنان را در طی مسیر سعادت با خود همراه کند.

بی‌گمان گام نهادن در مسیر امر به معروف و نهی از منکر به معنای پذیرفتن مشکلات اختیاری است؛ زیرا اگر جامعه‌ای بخواهد نسبت به جوامع دیگر امر به معروف و نهی از منکر کند، حاکمان ظالم و مستکبر مشکلاتی را در مسیر آن جامعه ایجاد می‌کنند. صبر بر این ابتلای اختیاری به امامت منتج می‌شود.

نکته مهم آن است که توجه داشته باشیم امر به معروف و نهی از منکر را باید با رویکرد شناختی بررسی کنیم؛ زیرا این دو با تغییر ذهنیت جامعه تحقق می‌پذیرند و در واقع سبب می‌شوند که جهل جامعه تبدیل به علم شود. در زیارت اربعین امام حسین (ع) وجه امر به معروف ایشان این‌گونه بیان شده است: «بِذَلِكَ مُهَجَّتَهُ فَيْكَ لَيْسَتْ قَدْ عِبَادَكَ مِنَ الْجَهَالَةِ» (شیخ طوسی؛ ۱۴۰۷ ق، ج ۶؛ ص ۱۱۳)؛ حسین بن علی، جان و خون خود را در راه تو داد تا بندگان تو را از جهل نجات دهد و آن‌ها را از سرگردانی ناشی از ضلالت و

گمراهی برهاند.

د) از سویی دیگر، قرآن کریم می‌فرماید که نائل شدن به مقام امامت مشروط به صبر و کسب یقین است: «وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ» (سجده: ۲۴). فقره «و کانوا بایاتنا یوقنون» به بصیرت و شناخت اشاره دارد که بدون آن استقامت هم اثر معکوس دارد. صبر و استقامت هرچند مورد تأکید قرآن است (بقره: ۱۵۵)؛ اما به نظر می‌رسد در نائل شدن به مقام امامت، نقش مهم‌تر از آن عنصر دوم است؛ زیرا اگر با اختلال در حوزه شناخت، مسیر نادرستی از سوی جامعه انتخاب و گزینش شود، پافشاری و استقامت بیشتر، آن جامعه را بیشتر از قله‌های سعادت و پیشرفت دور می‌سازد.

قرآن هرچند انسان‌ها و جوامع را به استعانت از صبر و نماز فرا می‌خواند (بقره: ۱۵۳ و ۴۵)؛ اما گام نهادن در مسیر صحیح مهم‌تر از هرچیزی تلقی می‌کند و لذا پرسش از اهل ذکر را لازم می‌شمارد (نحل: ۴۳) و تبعیت از اهل بیت عصمت را مزد رسالت تلقی می‌کند (ر.ک: شوری: ۲۳. فرقان: ۵۷)؛ از اینجا می‌توان فهمید که چرا ولایت به‌عنوان مهم‌ترین رکن اسلام معرفی شده است (ر.ک، کلینی؛ ۱۴۰۷ ق، ج ۲: ۱۸).

به این ترتیب ملاحظه می‌گردد که چگونه ابتلاء در مورد منصب امامت از دیدگاه قرآن کریم به یک امر شناختی و ذهنی جامعه بازگشت می‌کند؛ اولاً نائل شدن به مقام امامت با صبر بر ابتلای مشروط حاصل می‌شود؛ ثانیاً امامت در گرو امر به معروف و نهی از منکر است و این دو هم مجرای تحقق سنت ابتلای مشروط و هم مسیر تحقق شناخت جامعه به شمار می‌روند؛ ثالثاً برای اینکه جامعه‌ای به مقام امامت نائل شود، نیازمند صبر و شناخت صحیح است. این شناخت در پرتو امر به معروف و نهی از منکر و راهبری انسان کاملی که از آن به امام و ولی خدا یاد می‌شود، تحقق می‌پذیرد. از اینجا می‌توان نتیجه گرفت اگر انسان و جامعه‌ای انتظار دارد امام باشد که جامعه خود و جوامع دیگر را مدیریت کند، باید شناخت لازم را داشته باشد. این شناخت بدون شناخت و معرفت امام معصوم، میسر نخواهد بود.

بحث و نتیجه‌گیری

موارد زیر را می‌توان از دستاوردهای پژوهش دانست:

۱. سنت الهی عبارت است از ضوابطی که بر اساس اسماء و صفات برای تنظیم پدیده‌های هستی وضع شده و در افعال الهی جریان می‌یابد و خداوند متعال بر پایه آن‌ها، امور جهان و انسان را تدبیر می‌کند.
۲. کاربرد قرآنی واژه سنت در قوانین طبیعت نیست. قرآن در قوانین طبیعت از واژه قدر استفاده می‌کند. به بیان دیگر؛ واژه سنت بیش‌تر برای بیان حاکمیت قانون بر حیات فردی و اجتماعی انسان‌ها استفاده شده است تا جهان طبیعت.
۳. سنت‌های الهی را به دو قسم جداگانه مطلق و مشروط می‌توان تقسیم کرد. از ویژگی‌های سنت‌های مطلق این است که دو سویه هستند؛ اما سنت‌های مقید و مشروط دو گونه‌ای (مزدوج) هستند.
۴. یکی از سنت‌های قطعی الهی که به صورت فردی و جمعی جریان یافته و می‌یابد، «سنت ابتلاء» است. این سنت، از مهم‌ترین سنت‌های تأثیرگذار در پیشرفت جوامع به شمار می‌آید.
۵. واژه ابتلاء در لغت به معنای آزمایش و امتحان کردن است. سنت ابتلاء را می‌توان به دو قسم مطلق و مشروط تقسیم کرد: اولاً، سنت ابتلای مطلق از ویژگی دوسویه‌ای بودن برخوردار است که لازمه آفرینش انسان است و در هدفمندی جهان ریشه دارد؛ ثانیاً، برخی از ابتلائات را می‌توان از ناحیه رفتار آدمی دانست و آن‌ها را در سنت ابتلای مشروط دسته‌بندی کرد که نقش عوامل اختیاری در جهت کاهش نعمت یا ابتلای به مشکلات روشن است.
۶. زمانی می‌توان به تحلیل یک پدیده رفتاری با رویکرد شناختی دست یافت که بتوان آن پدیده را با تکیه بر فرایند کارکرد ذهن تحلیل کرده و ماهیت آن را کشف نمود.
۷. اجرای سنت ابتلای مطلق و مشروط برای هدایت انسان است و در قالب مصادیق زیر تحقق می‌پذیرد:
الف) سنت مداوله: خداوند متعال در آیات دیگر، از سنت مداوله (گردش روزگار)

نام می‌برد و هدف از آن را جدا ساختن افراد با ایمان از مدعیان ایمان و سپس خالص‌سازی مؤمنان و در نهایت نابودی کافران ذکر می‌کند. تصفیه افقی به سنت تمییز مربوط است و بر اساس آن خداوند امت اسلام را از عناصر ضعیف پیراسته می‌کند و تصفیه عمودی به سنت تمحیص مربوط است و بر اساس آن نقاط ضعف مؤمن از وی زدوده می‌شود.

بر اساس شواهد فراوان سنت تمییز رویکرد شناختی دارد. یکی از مصادیق اجتماعی این سنت، در قالب فتنه‌های اجتماعی پدید می‌آید. فتنه به لحاظ ذهنی مبتنی بر رفتار جمعی است که در آن دو گروه در مقابل هم قرار می‌گیرند؛ اما ریشه این تقابل رفتاری بازگشت به تناقض باوری و در نتیجه ناسازگای اطلاعاتی آنها است. حکمت سنت ابتلاء در جلوه اجتماعی‌اش بازگشت به یک امر شناختی است. مردم جامعه را می‌توان به سه گروه تقسیم کرد: مومنین، کافرین و منافقین. دو گروه اول دارای وضعیت مشخصی هستند و شناخت اجتماعی نسبت به آنها دارای هیچ اختلالی نیست؛ اما در مورد گروه سوم اجتماع دارای اختلال شناختی است؛ یعنی از وضعیت مبهمی برخوردار می‌باشد.

حیث شناختی سنت تمحیص از دو جهت است: اول اینکه با خالص شدن مؤمن جامعه به شناخت بیشتری از وی می‌رسد و او را این‌گونه خواهد شناخت و بدو اعتماد می‌کند؛ دوم اینکه در این سنت قلب انسان خالص می‌شود.

ب) سنت باسء و ضراء نیز که از مصادیق سنت ابتلاء شمرده می‌شود، کارکرد شناختی دارد؛ زیرا برای هشداردهی و بیدارسازی امت از خواب غفلت و ارتکاب معصیت است؛ علاوه بر اینکه در برخی آیات هدف از اجرای سنت باسء و ضراء، شناساندن مجاهدین و صابرين به مردم دانسته شده است.

ج) غایت قصوی سنت ابتلاء، برخورداری از مقام امامت است. تحقق این هدف که در پی امر به معروف و نهی از منکر و با مشکلات اختیاری و آگاهانه همراه است، با صبر و شناخت میسر می‌باشد. در این بین رکن بصیرت و شناخت از اهمیت بیشتری برخوردار است که بدون آن استقامت هم اثر معکوس دارد.

ORCID

Mohammad
Mohammad

 <http://orcid.org/0000-0003-2404-4211>
 <http://orcid.org/0000-0003-3127-9609>

منابع

قرآن

- ابن فارس، أحمد. (۱۴۰۴ق.). معجم مقاییس اللغة. ج ۱. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مكرم. (۱۴۱۴ق.). لسان العرب. ج ۳. بیروت: دار صادر.
- ابن اثیر جزری. مبارک بن محمد. (۱۳۶۷). النهایه فی غریب الحدیث و الأثر. ج ۴. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- ترخان، قاسم. (۱۴۰۰). عقل شناخت. ج ۱. تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل.
- پاکزاد، عبدالعلی. (۱۳۸۷). ابتلاء و آزمایش در قرآن. پژوهش‌های قرآنی. شماره ۵۴ و ۵۵. ص ۳۴۲-۳۷۷.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۸). تسنیم. ج ۱۵. محقق: عبدالکریم عابدینی. ج ۲. قم: اسراء.
- _____ (۱۳۸۸). ج ۱۶. محقق: عبدالکریم عابدینی. ج ۲. قم: اسراء.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۳۷۴). مفردات الفاظ قرآن. ترجمه و تحقیق: سیدغلامرضا خسروی حسینی. ج ۲. تهران: انتشارات مرتضوی.
- دیالمه، نیکو. (۱۳۹۵). بررسی سنت اجتماعی مداوله و اهداف آن در قرآن کریم. مطالعات تفسیری. شماره ۲۶. تابستان. ص ۲۰۷-۲۲۴.
- صدر، سیدمحمدباقر. (۱۳۹۸ق.). المدرسه القرآنیه. ج ۳. قم: مرکز الابحاث و الدراسات التخصصیه للشهید الصدر.
- طباطبائی، محمدحسین. (۱۳۹۰ ه. ق.). المیزان فی تفسیر القرآن. ج ۲. بیروت: مؤسسه‌ی الأعلمی للمطبوعات.
- طوسی، محمد بن الحسن. (۱۴۰۷ق.). تهذیب الأحکام. محقق / مصحح: خراسان. حسن الموسوی. ج ۴. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- فرندنبرگ، جی و گوردون سیلور من. (۱۳۸۸). علوم شناختی مقدمه‌ای بر مطالعه ذهن. مترجمان: محسن افتاده‌حال (و دیگران). تهران: مؤسسه آموزشی تحقیقاتی صنایع دفاعی. مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- فیسک تی، سوزان و تیلور، شلی. (۱۴۰۱). شناخت اجتماعی از مغزها تا فرهنگ. مترجمان سعید

- صباغی‌پور و حسن صبوری مقدم. تهران: انتشارات انسان.
- فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۱۴ ق.). *المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی*. چ ۲. قم: موسسه دارالهجره.
- قرشی، علی اکبر. (۱۳۷۱). *قاموس قرآن*. چ ۶. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- قرائتی، محسن. (۱۳۸۳). *تفسیر نور*. چ ۱۱. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- محمدی‌گیلانی، محمد و قربانی‌لاهیجی، زین‌العابدین. (۱۳۸۵). *قرآن و سنن الهی در اجتماع بشر*. چ ۲. تهران: سایه.
- مصباح یزدی، محمد تقی. (۱۳۹۱). *جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن کریم*. چ ۷. تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۷۱). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. چ ۱. مؤسسه الطباعه والنشر وزارت فرهنگ و ارشاد.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. چ ۱. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ق.). *الکافی*. چ ۴. تهران: دار الکتب الاسلامی.
- هادوی‌نیا، علی اصغر. (۱۳۸۷). *فلسفه اقتصاد (در پرتو جهان‌بینی قرآن کریم)*. چ ۱. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

Quran.

- Dialameh, Niko. (2016). *Investigating the social tradition of meditation and its goals in the Holy Quran*. Interpretive studies. Number 26. Summer. pp. 207-224.
- Frendenburg, Jay and Gordon Silverman. (2009). *Cognitive science, an introduction to the study of the mind*. Translators: Mohsen Oftadehal (and others). Tehran: Defense Industries Research Training Institute. Defense Science and Technology Future Research Center.
- Fisk T, Susan and Taylor, Shelley. (1980). *Social cognition from brains to culture*. The translators are Saeed Sabaghipour and Hassan Sabouri Moghadam. Tehran: Insan Publications.
- Fayoumi, Ahmad bin Mohammad. (1993). *Al-Masbah Al-Munir fi Gharib al-Sharh al-Kabeer by Al-Rafai*. Edition 2. Qom: Dar al-Hijrah Institute.

- Hadavinia, Ali Asghar. (2008). *Economic philosophy (in the light of the worldview of the Holy Quran)*. Edition 1. Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute Publishing Organization.
- Ibn Faris, Ahmed. (1983). *Dictionary of comparisons*. Edition 1. Qom: Islamic Propaganda Office.
- Ibn Manzoor, Muhammad Ibn Makram. (1993). *Arabic language*. Edition 3. Beirut: Dar Sader.
- Ibn Athir Jazri. Mubarak bin Muhammad (1988). *Finally, in the strangeness of Hadith and Athar*. Edition 4. Qom: Ismailian Press Institute.
- Javadi Amoli, Abdullah. (2008). *Tasnim*. C. 15. Researcher: Abdul Karim Abedini. Edition 2. Qom: Isra.
- _____. (2008). *C16*. Researcher: Abdul Karim Abedini. Edition 2. Qom: Isra.
- Koleini, Mohammad bin Yaqub. (1986). *Al-Kafi C4*. Tehran: Dar al-Katb al-Islami.
- Mohammadi Gilani, Mohammad and Ghorbani Lahiji, Zainul Abdin. (2006). *Quran and divine traditions in human society*. Edition 2. Tehran: Shadow.
- Misbah Yazdi, Mohammad Taghi. (2011). *Society and history from the perspective of the Holy Quran*. Edition 7. Tehran: International Publishing Company.
- Mustafavi, Hassan. (1992). *Researching the words of the Holy Qur'an*. Edition 1. Institute of Printing and Publishing Ministry of Culture and Guidance.
- Makarem Shirazi, Nasser. (1995). *Sample interpretation*. Edition 1. Tehran: Dar al-Katb al-Islamiyeh.
- Pakzad, Abdul Ali. (2008). *Temptation and testing in the Qur'an*. Quranic researches. No. 54 and 55. pp. 342-377.
- Qurashi, Ali Akbar. (1992). *Quran dictionary*. C6. Tehran: Dar Ketub al-Islamiya.
- Qaraeti, Mohsen. (2004). *Interpretation of light*. Edition 11. Tehran: Lessons from Quran Cultural Center.
- Ragheb Esfahani, Hossein bin Mohammad. (1995). *Vocabulary of Quranic words*. Translation and research: Seyed Gholamreza Khosravi Hosseini. Edition 2. Tehran: Mortazavi Publications.
- Sadr, Seyyed Mohammad Bagher. (2019). *Madrassa al-Qur'aniyah*. Edition 3. Qom: Martyr al-Sadr Center for Research and Specialized Studies.
- Tabatabaei, Mohammad Hossein. (2011). *Al-Mizan in Tafsir al-Qur'an*. Edition 2. Beirut: Al-Alami Publishing House.

- Tusi, Muhammad bin Al-Hassan. (1986). *Tahdeeb al-Ahkam. Author/Editor: Khorsan. Hassan al-Mousavi*. Edition 4. Tehran: Darul-Kotob Islamiah.
- Tarkhan, Qasim. (2021). *Rationality*. Edition 1. Tehran: International Publishing Company.

استناد به این مقاله: ترخان، قاسم، هادوی‌نیا، علی‌اصغر. (۱۴۰۲). تحلیل شناختی سنت ابتلاء از منظر قرآن، فصلنامه علمی پژوهش‌نامه معارف قرآنی، ۱۴(۵۳)، ۱۰۱-۱۲۸.

DOI: 10.22054/RJQK.2302.2772

Quranic Knowledge Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.